

The Communicative Determinants of Professional Self-Fulfilment of University Lecturers

Комунікативні чинники професійного самоздійснення викладача вищої школи

Olga Korniyaka

Dr. in Psychology,
Chief scientific researcher

Ольга Корніяка

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник

E-mail: olga.korniyaka@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1471-9238

*Kostiuk's Institute of Psychology,
National Academy of Pedagogical
Sciences, Ukraine*

✉ 2, Pankivska Str., Kyiv-33

*Інститут психології
імені Г.С. Костюка
НАПН України*

✉ вул. Паньківська, 2, Київ-33

Original manuscript received December 22, 2017

Revised manuscript accepted March 10, 2018

ABSTRACT

Actuality to study psychological characteristics and determinants of professional self-fulfilment of a higher school lecturer as a representative of sociology professions is determined primarily by the fact that a lecturer is one of the key figures in professional education who supports social and professional ascension of future professionals.

In the article we represent that professional communications, which are traditionally regarded in the psychological science as «activities in the activity», are a specific type of activities, it is a communicative (including speaking) activity. A teacher has to perform communicative speech activities in all areas of his/her work: pedagogical, educational, methodical, organizational and others. This comprehensive universality, i.e. the presence of communicative activities at all types of specialist's professional, scientific and

pedagogical work, determines importance of formation and development, first of all, of the communicative competence within the professional competence structure as a key tool of interpersonal communications. Communicative activities are governed by the need to resolve communicative problems arising in the course of professional interaction, and through them, to resolve proper professional problems.

*The performed statistical analyses of the experimental data and the qualitative interpretations of the regression analysis show that the «**creativity during professional interactions**» is the most prominent predictor of the high level of professional self-fulfilment (general, internal professional and external professional) achieved by these specialists. Thus, creativity as the ability to non-standard resolution of communicative tasks, as a manifestation of creativity in the communicative-speech components of the professional activities and as a form of pedagogical interaction, determines mostly university lecturers' professional self-fulfilment and implementation of its internal and external professional forms.*

*In addition, the **internal professional self-fulfilment** of these specialists is determined by a number of such sufficiently expressed factors; these are the key criteria of the communicative competence: an instrumental criterion, as well as (in its composition) «adequacy during professional interactions»; the motivational criteria and the «reflection of professional interactions» element of the cognitive criterion; the professional competence criteria, including creative, self-educational and pedagogical; the parameters of lecturers' non-verbal expressiveness: «formal-dynamic parameters of non-verbal behaviour» and «ability to manage and reflect non-verbal behaviour during pedagogical interactions»; «value orientations», «rapport» and, finally, «the ability to express own thoughts».*

*The lecturer's **external professional self-fulfilment** is determined by such main factors: «internal professional motivation» and «external positive motivation»; «professional competence», including «informational competence»; «creativity» (in life); the instrumental criterion of the communicative competence includes «adequacy during professional interactions», the cognitive criterion includes «construction of effective communicative programs» and the motivational criterion include «the motive for communicative difficulty overcoming».*

*Research showed that among most expressed predictors of professional self-fulfilment of university lecturer **communicative factors** have a decision value, that predefined by the specific of him professional activity that takes place in form a scientifically-pedagogical communication.*

Key words: *professional self-fulfilment, regression analysis, general factors of professional self-fulfilment, professional activity, professional competence, communicative competence, university lecturer.*

Вступ

У виконанні замовлення суспільства на належну професійну, в тому числі комунікативну, підготовку компетентного фахівця, в забезпеченні його майбутньої професійної та соціальної ефективності ключова роль належить викладачеві вищої школи. Відомо, що опанування студентом соціального досвіду і досвіду практичної діяльності в сучасному суспільстві відбувається через посередництво і взаємодію саме з викладачем як суб'єктом професійно-комунікативної діяльності. Тому одним з найважливіших психологічних інструментів успішності цієї діяльності й разом з тим визначальним чинником досягнення, зрештою, цим фахівцем вершини соціального сходження – самоздійснення у професії – виступає його комунікативна компетентність.

Водночас викладач є моральним авторитетом, що відображає ціннісні орієнтири соціуму. Адже суб'єкти освіти і науки, котрі є, за висловом О.Б. Старовойтенко (2007), особливо інтелектуально і морально чутливими», раніше від інших можуть збагнути результати суспільних змін і нововведень, а отже, спроможні надавати професійну допомогу у виробленні у членів соціуму соціально важливих морально-комунікативних якостей, через які реалізується діалогічний стиль спілкування, забезпечується адекватна взаємодія особистості з соціумом і в просторі професії (Yoon, Duncan, & Lee et al, 2007).

В унісон зі сказаним звучать і прогнози дослідників (маємо на увазі черговий економічний форум у Давосі) щодо найближчих змін у сфері професій. Згідно з ними система освіти має робити акцент у наступні 5–10 років на підготовці тих спеціальностей і спеціалістів, які вміють здійснювати ефективну комунікацію з людьми, здатні виконувати різні професійні функції та ролі в команді: розробляти і реалізовувати проекти колективних (й індивідуальних) дій. До того треба виховувати у цих спеціалістів морально забарвлені комунікативні якості: вчити їх толерантності щодо інших людей, гнучкості, виваженості в діянні, відповідальності, поважному ставленню до чужої думки, розумінню оточуючих не як джерела проблем, а як психологічно рівноправних партнерів у професійній взаємодії (Orgoványi-Gajdos, 2016).

Все це і зумовило актуальність дослідження комунікативної складової професійної діяльності викладача ВНЗ, потребу в

з'ясуванні значення діяльності спілкування для досягнення ефекту в професії.

Метою статті є психологічний аналіз результатів емпіричного дослідження провідних – передусім комунікативних – чинників його професійного самоздійснення.

Методи та методики дослідження

З метою з'ясування значення діяльності спілкування для ефективного здійснення викладачем ВНЗ своєї професійної діяльності використовувалися такі наукові методи, як аналіз і синтез, упорядкування і систематизація теоретичного матеріалу. Визначення провідних *чинників* професійного самоздійснення викладачів здійснювалося через опрацювання емпіричних даних за допомогою регресійного аналізу.

У психологічному дослідженні взяли участь 80 респондентів – викладачів кількох університетів України. Дослідження тривало протягом 2016–2017 років. У дослідженні використано такі психодіагностичні методи: методику «Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування» А.Г. Самохвалової (2012), методику «Діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності» (модифікований варіант М.П. Фетискіна, 2002), методику «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір у модифікації А. Реана, Самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ), тест «Вміння викладати свої думки», анкети «Невербальна виразність педагога» О.А. Петрової (1998), а також експертну оцінку сформованості у викладачів професійної компетентності та її складових. До того застосовано розроблений О.М. Кокуном (2012) «Опитувальник професійного самоздійснення», призначений для з'ясування загального рівня професійного самоздійснення фахівця і визначення ступеня вираження окремих його показників. Зауважимо, що дослідник виокремлює дві форми самоздійснення: *зовнішньо-професійну* (досягнення значущих здобутків у різних аспектах професійної діяльності) і *внутрішньо-професійну* (професійне самовдосконалення, спрямоване на підвищення професійної компетентності та розвиток професійно важливих якостей), а також їх показники.

Результати дослідження та дискусії

Спілкування, як відомо, є головним засобом професійної діяльності викладача: його не можна замінити якимись іншими засобами і без нього практичну, науково-педагогічну, діяльність неможливо виконати. Це той чинник, що визначає якісні характеристики результату професійної діяльності фахівця-соціонома. Його професійне спілкування, що традиційно розглядається психологічною наукою як «діяльність у діяльності», являє собою специфічний вид діяльності – це комунікативна, в тому числі мовленнєва, діяльність. Викладач має здійснювати комунікативно-мовленнєву діяльність у всіх сферах своєї роботи: дидактичній, виховній, методичній, організаційній тощо. Така всеохоплююча загальність, тобто присутність діяльності спілкування у всіх видах професійної діяльності цього фахівця, зумовлює пріоритетність сформованості і розвитку в системі його професійної компетентності передусім комунікативної компетентності як ключового інструмента діяльності спілкування.

Як показало наше дослідження, професійна компетентність викладача ВНЗ із необхідністю об'єднує у своєму складі такі ключові компетентності: педагогічну, психологічну, комунікативну, мовленнєву, інформаційну, полікультурну, соціальну, технологічну, самоосвітню, креативну та компетентність особистісного самовдосконалення. Разом з тим у складно організованій структурі його професійної компетентності домінуючу позицію займає саме комунікативна компетентність через свою соціально-практичну обумовленість і педагогічно-комунікативну значущість. У широкому розумінні комунікативна компетентність – це інтегрована здатність фахівця до спілкування. А оскільки діяльність спілкування зумовлена потребою розв'язання саме комунікативних завдань, що виникають у процесі фахової взаємодії, а через них – розв'язання власне професійних завдань, то й професійне самоздійснення викладача вищої школи неможливе без його комунікативного самоздійснення.

У процесі емпіричного дослідження з'ясовано, що комунікативна компетентність відіграє важливу роль у самоздійсненні фахівців науково-педагогічного профілю, становленні та розвитку їх професійної компетентності, що реалізується у здійснюваній ними науково-педагогічній діяльності. Разом з тим

зафіксовано зниження розвитку комунікативної компетентності (та окремих її складових) у сфері ділового спілкування у викладачів вищої школи в міру їх дорослішання – 40 років і старші. Це може зумовлюватися надмірною «ідентифікацією» особистості з професією, що нерідко призводить до комунікативно-професійної деформації: енергійності у педагогічній взаємодії, неувважності до інших людей, авторитарності, відсутності критичного ставлення до себе, суб'єктивізму, а головне – до послаблення психологічної готовності (або її цілковитої відсутності) до нових професійних і комунікативних звершень (Корніяка, 2015).

У сучасній психологічній науці не існує однозначного розуміння сутності поняття «самоздійснення» людини. Найбільш поширеними є підходи, згідно з якими *самоздійснення* розуміється в таких вимірах: як *результат* активності соціального суб'єкта; як *процес* (безперервний за часовим виміром, творчий за характером, подібний до самореалізації) життєвого саморозкриття людини; як *стан* особистісно-діяльнісний; як *підсумок* життєвого шляху; як *досягнення* психічної рівноваги в результаті здійснення життєвих цілей і як *набуття досконалості* – вищої цінності людського життя, в тому числі *осягнення вершини* (акме) професійних досягнень (Клочко, 2005; Логінова, 2009, 2010; Максименко, 2006; Мамардашвілі, 1996; Старовойтенко, 2007 та ін.). Втім, найчастіше самоздійснення розглядається дослідниками або як *процес* постійного самозростання, або як *результат* саморозкриття особистості в життєдіяльності, як досягнення цілей.

Спираючись на вищесказане, розглядаємо *професійне самоздійснення викладача вищої школи* як постійну самоосвіту, безперервний розвиток для набуття майстерності, професіоналізму, професійної досконалості; якомога повніше розкриття – на підставі розвиненого «емоційного інтелекту» та «інтелектуальної» комунікації – своїх потенційних можливостей у науково-педагогічній діяльності, цілеспрямовану і насичену творчістю самореалізацію в комунікативного типу професії для досягнення соціально значущого ефекту.

Маємо зауважити, що професійне самоздійснення фахівця-соціонома – зокрема, викладача вищої школи – не було предметом спеціального вивчення у психології. Саме з цим пов'язана потреба у визначенні тих психологічних чинників – передусім комунікативних,

які найбільшою мірою сприяють забезпеченню професійного самоздійснення фахівців науково-педагогічного профілю.

Побудовані нами інформативні регресійні моделі предикації трьох узагальнених показників професійного самоздійснення показниками вищеназваних опитувальників, методик і тестів спрямовані на визначення провідних прогностичних чинників досягнення викладачами ВНЗ самоздійснення у професії.

Створені для фахівців-соціологів, до яких належать і викладачі ВНЗ, регресійні моделі предикації узагальнених показників професійного самоздійснення свідчать, що найбільш вираженим предиктором досягнення цими фахівцями його високого рівня (загального і внутрішньо професійного самоздійснення) є, за результатами дослідження О.М. Кокуна (2017), *ступінь задоволення змістом власної професійної діяльності*. Регресійні моделі, що включають цей показник, характеризуються високою прогностичністю ($R = 0,74 - 0,75$; $R^2 = 0,54 - 0,55$) і спільно з показником стану здоров'я (щодо внутрішньо професійного самоздійснення) досягають інформативності на рівні: $R = 0,80$; $R^2 = 0,65$.

Наразі проаналізуємо регресійні моделі, побудовані саме для викладачів вищої школи, щодо кожного з трьох узагальнених показників «Опитувальника професійного самоздійснення фахівців».

За результатами регресійного аналізу встановлено такі загальні чинники (предиктори), які справляють найбільший вплив на процес досягнення викладачами ВНЗ самоздійснення у професії: *«креативність у сфері ділового спілкування»* – для загального рівня професійного самоздійснення; *«креативність у сфері ділового спілкування»* і *«мотиваційний критерій комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування»* – для внутрішньо професійної форми самоздійснення; *«креативність у сфері ділового спілкування»* – для зовнішньо професійної форми самоздійснення. Порівняння коефіцієнтів детермінації показало, що показник *«креативність у сфері ділового спілкування»* має найвищу прогностичну силу: коефіцієнт множинної регресії дорівнює: $R = 0,71 - 0,89$, а кількість поясненої дисперсії становить: $R^2 = 0,51 - 0,77$.

Відтак, професійне самоздійснення викладачів ВНЗ неможливе без *креативності*, що розглядається як здатність до нестандартного

розв'язання комунікативних завдань та прояв творчості у реалізації комунікативної складової професійної діяльності; і *мотивації*, яка має спрямовувати особистість на самореалізацію та саморозвиток у сфері ділового спілкування, яке є формою реалізації професійної діяльності цього фахівця.

Поза тим розглянемо особливості регресійних моделей предикації показників (потреба у професійному вдосконаленні, наявність проекту власного професійного розвитку, переважаюче задоволення власними професійними досягненнями, постійна постановка нових професійних цілей, формування власного життєво-професійного простору) *внутрішньопрофесійного самоздійснення* показниками використаних нами психодіагностичних методів.

У регресійній моделі предикації показника «потреба у професійному вдосконаленні» показниками методик та експертної оцінки, як видно з таблиці 1, найбільш прогностичним є так само показник «креативність у сфері ділового спілкування» – з коефіцієнтом множинної регресії: $R=0,78$ і кількістю поясненої дисперсії: $R^2=0,61$. Другим за значущістю виступає показник «інструментальний критерій комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування» ($R=0,93$; $R^2=0,86$), що свідчить про відповідний рівень сформованості конструктивних способів комунікативної поведінки, які забезпечують цивілізований вплив на співбесідників і реалізацію планів із розв'язання комунікативного завдання.

Таблиця 1. Регресійна модель предикації показника «потреба у професійному вдосконаленні»

Модель	R	R ²
1	0,78	0,61
2	0,93	0,86
3	0,99	0,97

Примітки:

Предиктори:

- 1) «креативність у сфері ділового спілкування»;
- 2) № 1 й «інструментальний критерій комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування»;
- 3) №№ 1–2 і «формально-динамічні параметри невербальної поведінки (виразності) педагога».

Показники № 1 і № 2 отримано за методикою «Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування»; № 3 – за методикою «Невербальна виразність вчителя».

Потреба у професійному вдосконаленні» детермінується (див. табл. 1) ще й показником «формально-динамічні параметри невербальної поведінки педагога»: передбачає оптимальний темп невербальної виразності педагога, що визначається динамікою зміни міміки, жестів, поглядів, виразів обличчя; адекватною кількістю та різноманітністю формально-динамічних параметрів невербального мовлення. Інформативність цієї регресійної моделі досягає високого рівня: $R=0,99$; $R^2=0,97$.

З таблиці 2 зрозуміло, що в регресійній моделі предикації показника «наявність проекту власного професійного розвитку» показниками методик та експертної оцінки найбільш прогностичним є «мотиваційний критерій комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування» ($R=0,811$; $R^2=0,657$). Цей показник передбачає високу значущість процесів і результатів ділових комунікацій для професійного самоздійснення і свідчить про цінність міжособистісної взаємодії для фахівця. Професійне самоздійснення викладачів (у цьому його аспекті) зумовлюється і низкою таких показників (див. табл. 2): «професійна компетентність»: у тому числі її ключові складові – «самоосвітня компетентність» та «педагогічна компетентність», а також «здатність до управління та рефлексії в невербальній поведінці у педагогічному спілкуванні» (контроль та рефлексія педагогом своєї невербальної поведінки в найбільш важливих ситуаціях педагогічного спілкування). Сукупна інформативність регресійної моделі досягає найвищого рівня: $R = 1,000$; $R^2 = 0,999$.

Таблиця 2. Регресійна модель предикації показника «наявність проекту власного професійного розвитку»

Модель	R	R ²
1	0,811	0,657
2	0,942	0,886
3	0,982	0,965
4	0,997	0,995
5	1,000	0,999

Примітки:

Предиктори:

- 1) «мотиваційний критерій комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування»;
- 2) № 1 і «професійна компетентність»;

- 3) №№ 1–2 і «здатність до управління та рефлексії в невербальній поведінці у педагогічному спілкуванні»;
- 4) №№ 1–3 і «самоосвітня компетентність»;
- 5) №№ 1–4 і «педагогічна компетентність».

Показник № 1 отримано за методикою «Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування»; № 2 – за експертною оцінкою розвитку у викладачів професійної компетентності та її складових; № 3 – за методикою «Невербальна виразність педагога» О.А. Петрової; №№ 4–5 – так само за експертною оцінкою.

У регресійній моделі предикації показника «переважаюче задоволення власними професійними досягненнями» показниками психодіагностичних методик та експертної оцінки на перше місце виходить показник «адекватність у сфері ділового спілкування» з високим ступенем інформативності: $R=0,923$; $R^2=0,852$, що входить до складу інструментального критерію комунікативної компетентності, відображаючи ступінь відповідності індивідуальних комунікативних дій об'єктивним умовам професійної діяльності (див.: табл. 3). Далі за значущістю йдуть такі показники: «креативна компетентність», «рефлексія ділових комунікацій» і «професійна компетентність». Зауважимо, що показник «рефлексія ділових комунікацій» відображає здатність особистості до самостереження, самоаналізу комунікативних дій у сфері ділового спілкування, можливість побудови індивідуальних програм комунікативного самовдосконалення. У сукупності ці показники зумовлюють максимально високу інформативність проаналізованої регресійної моделі: $R = 0,999$; $R^2 = 0,998$.

Таблиця 3. Регресійна модель предикації показника «переважаюче задоволення власними професійними досягненнями»

Модель	R	R ²
1	0,923	0,852
2	0,987	0,974
3	0,996	0,992
4	0,999	0,998

Примітки:

Предиктори:

- 1) «адекватність у сфері ділового спілкування» (входить до складу інструментального критерію комунікативної компетентності);
- 2) № 1 і «креативна компетентність»;
- 3) №№ 1–2 і «рефлексія ділових комунікацій» (входить до складу когнітивного критерію комунікативної компетентності);

4) №№ 1–3 і «професійна компетентність».

Показники № 1 і № 3 отримано за методикою «Діагностика комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування»; № 2 і № 4 – за експертною оцінкою розвитку у викладачів професійної компетентності та її складових.

Регресійна модель предикації показника «постійна постановка нових професійних цілей» визначається показником «вміння викладати свої думки» (див. табл. 4): вона є високоінформативною ($R=0,80$; $R^2=0,63$). Це може видатися дещо парадоксальним, якщо не враховувати таких обставин. Як відомо, викладення своїх думок як спроможність оперувати усним і письмовим висловлюванням виступає головною формою «інтелектуальної» комунікації викладача і студента. До того мовлення (правильне, образне, емоційне, стилістично визначене і збагачене невербальними засобами) пов'язане з програмуванням, здатністю до побудови ефективних комунікативно-мовленнєвих програм, що відображає вміння суб'єкта професійної діяльності ставити мету і грамотно планувати ділові комунікації, спрямовані на розв'язання конкретного професійного завдання. Відтак, постановка і досягнення професійних цілей неможливі без високорозвиненого вміння викладати свої думки, володіння мовленнєвою компетентністю.

Таблиця 4. Регресійна модель предикації показника «постійна постановка нових професійних цілей»

Модель	R	R ²
1	0,80	0,63

Примітки:

Предиктор: 1) «вміння викладати свої думки».

Показник № 1 отримано за тестом «Уміння викладати свої думки».

Згідно з результатами регресійного аналізу (див.: табл. 5), показник «формування власного життєво-професійного простору» істотною мірою детермінується двома показниками: «ціннісні орієнтації» (як здатність до обстоювання цінностей, притаманних особистості, котра самоактуалізується) і «контактність» (здатність до суб'єкт-суб'єктного спілкування, вміння швидко встановлювати глибокі й емоційно насичені контакти з іншими людьми). Спільно ці показники забезпечують високу інформативність розглянутої

регресійної моделі – коефіцієнт множинної регресії: $R=0,75$ і кількість поясненої дисперсії: $R^2 = 0,56$.

Таблиця 5. Регресійна модель предикації показника «формування власного життєво-професійного простору»

Модель	R	R ²
1	0,64	0,42
2	0,75	0,56

Примітки:

Предиктори: 1) «ціннісні орієнтації»; 2) № 1 і «контактність».

Показник №№ 1–2 отримано за шкалами Самоактуалізаційного тесту Е. Шострома.

Відтак, серед найбільш виражених предикторів досягнення цими фахівцями високого рівня внутрішньо-професійного самоздійснення **комунікативні чинники** займають 64,3%, решта відповідно – 35,7%.

У свою чергу, частка комунікативних чинників серед прогностичних чинників впливу на процес і результат досягнення викладачами зовнішньо-професійного самоздійснення є помітно меншою і дорівнює 44%.

Наразі розглянемо особливості п'яти регресійних моделей предикації показників (досягнення поставлених професійних цілей, визнання досягнень фахівця професійним співтовариством, використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями, розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії, вияв високого рівня творчості у професійній діяльності), що визначають **зовнішньо-професійне самоздійснення**, показниками використаних нами у дослідженні психодіагностичних методів.

У регресійній моделі предикації показника «досягнення поставлених професійних цілей» показниками психодіагностичних методик та експертної оцінки найвищу прогностичну силу має показник «креативність у сфері ділового спілкування» – коефіцієнт множинної регресії дорівнює: $R=0,714$, а кількість поясненої дисперсії: $R^2=0,509$. До цієї моделі увійшли також такі показники: «зовнішня позитивна мотивація» (задоволення потреб, зовнішніх щодо змісту самої діяльності: приміром, мотиви соціального престижу, зарплати і т. д.); «інформаційна компетентність» (вміння здобувати, осмислювати, опрацьовувати та використовувати

інформацію з різних джерел; вміння впорядковувати свої знання та правильно використовувати для прийняття рішень) і «адекватність у сфері ділового спілкування» (відображає ступінь відповідності індивідуальних комунікативних дій об'єктивним умовам професійної діяльності). У сукупності ці показники забезпечують максимально високий ступінь прогностичного впливу на зовнішньопрофесійне самоздійснення викладача: $R=0,998$; $R^2=0,996$.

Регресійна модель предикації показника «*визнання досягнень фахівця професійним співтовариством*» показниками психодіагностичних методик та експертної оцінки представлена лише показником «внутрішня професійна мотивація» (для особистості має значення діяльність сама по собі, а не зовнішні обставини роботи). Природно, що саме цей показник ($R=0,74$; $R^2=0,55$) справляє істотний вплив на зовнішньопрофесійне самоздійснення викладача, спонукаючи його до набуття високого професіоналізму в діяльності, досягнення ефективності в роботі, прийняття зважених і переконливих для оточення рішень. Це веде до задоволення змістом та результатами діяльності, до ідентифікації з професійним співтовариством, визнання ним досягнень фахівця у просторі професії і, зрештою, до отримання соціального ефекту (Skaalvik & Skaalvik, 2017).

Реалізація характерного для зовнішньопрофесійного самоздійснення показника «*використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями*» детермінується таким чинником, як «професійна компетентність» (прогностична сила: $R=0,67$; $R^2=0,45$), що пов'язана з високою якістю та результативністю професійної діяльності. На другому місці за значущістю перебуває показник «креативність», який спільно з попереднім показником забезпечує високу інформативність цієї регресійної моделі: $R=0,88$; $R^2=0,78$.

До регресійної моделі предикації показника «*розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії*» показниками психодіагностичних методик та експертної оцінки ввійшов лише один показник: «побудова ефективних комунікативних програм» з високим ступенем інформативності ($R=0,893$; $R^2=0,797$). Цей показник пов'язаний з когнітивною сферою й відображає вміння людини ставити мету і грамотно планувати ділові комунікації для розв'язання конкретного професійного завдання, а також зумовлює якнайповніше розкриття особистісного та професійного потенціалу

фахівця в «інтелектуальній» комунікативно-педагогічній взаємодії в системі «викладач – студенти».

Як і попередні моделі, регресійна модель предикації показника «*вияв високого рівня творчості у професійній діяльності*» показниками психодіагностичних методик та експертної оцінки відзначається високою інформативністю ($R=0,92$; $R^2=0,85$). В цій моделі на першому місці за значущістю перебуває показник «внутрішньої професійної мотивації», що має високий ступінь прогностичного впливу на вияв викладачем творчості у професійній діяльності. Менша прогностична сила властива показнику «мотив подолання комунікативних труднощів», що інтерпретується як сила і стійкість прагнення особистості до розуміння і подолання комунікативних проблем, які утруднюють ділові комунікації. Втім, входячи до складу мотиваційного критерію комунікативної компетентності у сфері ділового спілкування, цей мотив може слугувати й ефективною спонукою до творчого вирішення викладачем проблем педагогічної взаємодії.

Отже, згідно з розглянутими вище моделями, **зовнішньопрофесійне самоздійснення** (та його показники) викладачів детермінується, крім найбільш вираженого чинника «креативність у сфері ділового спілкування», і такими, достатньо вираженими, прогностичними чинниками: «внутрішня професійна мотивація» і «зовнішня позитивна мотивація»; «професійна компетентність» – у тому числі «інформаційна компетентність»; «креативність» (у життєдіяльності); у складі *інструментального* критерію комунікативної компетентності «адекватність у сфері ділового спілкування», її *когнітивного* критерію – «побудова ефективних комунікативних програм» і *мотиваційного* критерію – «мотив подолання комунікативних труднощів».

У свою чергу, **внутрішньопрофесійне самоздійснення** (і його показники) цих фахівців зумовлюється, крім чинника «креативність у сфері ділового спілкування», ще й низкою таких чинників комунікативного спрямування: ключовими критеріями комунікативної компетентності – *інструментальним* критерієм, а також (у його складі) «адекватністю у сфері ділового спілкування», *мотиваційним* критерієм у цілому й у складі її *когнітивного* критерію «рефлексією ділових комунікацій»; показниками невербальної

виразності педагога: «формально-динамічними параметрами невербальної поведінки» і «здатністю до управління та рефлексії в невербальній поведінці у педагогічному спілкуванні»; «вмінням викладати свої думки». Воно визначається і такими показниками, як професійна компетентність – у тому числі креативна, самоосвітня і педагогічна; «ціннісні орієнтації» та «контактність».

Висновки

Дослідження показало, що серед визначальних чинників досягнення викладачем вищої школи високого рівня самоздійснення у професії вирішальне значення мають **комунікативні чинники**, що зумовлено специфікою його професійної діяльності, здійснюваної у формі науково-педагогічного спілкування.

За результатами регресійного аналізу, найбільш вираженим предиктором досягнення викладачем ВНЗ високого рівня професійного самоздійснення (загального, внутрішньо- і зовнішньо-професійного) став показник *«креативність у сфері ділового спілкування»*. Тобто креативність як здатність до нестандартного розв'язання передусім комунікативних завдань, як прояв творчості у реалізації комунікативно-мовленнєвої складової професійної діяльності визначає найбільшою мірою професійне самоздійснення викладача та реалізацію його внутрішньо- і зовнішньо-професійної форм.

З'ясовано, що здійснення викладачем цілеспрямованої та високоефективної професійної діяльності, задоволення своїми професійними досягненнями і самоздійснення у професії зумовлюються ще й внутрішньою та зовнішньою позитивною мотивацією, ціннісними орієнтаціями; самоздійснення невіддільне від адекватності й рефлексивності у сфері ділового спілкування; визначається формально-динамічними параметрами невербальної поведінки в педагогічному спілкуванні, а також – що є природним – професійною, в тому числі креативною, самоосвітньою та педагогічною, компетентністю.

Усвідомлення, постійний розвиток і прояв у просторі професії самого себе як унікального й універсального суб'єкта комунікативної діяльності, креативної за своїм характером, є визначальним чинником досягнення викладачем вищої школи професійного самоздійснення.

У перспективі дослідження – розробка психологічного супроводу повноцінного професійного самоздійснення викладача вищої школи.

Література

- Кокун О.М. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 9. С. 1–5.
- Корніяка О.М. Актуальні психологічні аспекти професійного самоздійснення викладача вищої школи. *Проблеми освіти*. Київ : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. 2014. Вип. 78. Ч. 2. С. 13–21.
- Корніяка О.М. Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення викладачів вищої школи. *Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості* : Монографія / О.М. Кокун, В.В. Клименко, О.М. Корніяка, О.Р. Малхазов [та ін.]; за ред. О.М. Кокуна. Київ : Педагогічна думка, 2015. С.157–170. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/10038/>
- Корніяка О.М. Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійного самоздійснення викладача вищої школи. *Актуальні проблеми психології*. Т. VI: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2016. Вип. 16. С. 82–92.
- Лукина Е.А. Особенности самоосуществления человека в разные периоды взрослости : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.13. Санкт-Петербург, 2006. 258 с.
- Петрова Е.А. Жести в педагогическом процессе. Москва : Московское городское педагогическое общество, 1998. 222 с.
- Самохвалова А.Г. Деловое общение: секреты эффективных коммуникаций. Санкт-Петербург : Речь, 2012. С. 310–324.
- Старовойтенко Е.Б. Культурная психология личности. Москва : Академический Проект; Гаудеамус, 2007. 310 с.
- Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 490 с.
- Orgoványi-Gajdos, J. (2016) Main Features of the Training Programme for Teachers' Professional Development on Problem Solving. *Teachers' Professional Development on Problem Solving*. Sense Publishers, Rotterdam. doi: 10.1007/978-94-6300-711-5_3.
- Skaalvik, E., & Skaalvik, S. (2017). Still motivated to teach? A study of school context variables, stress and job satisfaction among teachers in senior high school. *Social Psychology of Education*, 20(1), 15–37. doi: 10.1007/s11218-016-9363-9.
- Yoon, K.S., Duncan, T., Lee, S.W.-Y., Scarloss, B., & Shapley, K. (2007). Reviewing the evidence on how teacher professional development affects student achievement. *Issues & Answers Report*, N 033. Washington, DC: U.S. Department of Education, Institute of Education Sciences, National Center for Education Evaluation and Regional Assistance, Regional Educational Laboratory Southwest.

References

- Kokun, O.M. (2013). Zhyttieve ta profesiine samozdiisnennia yak predmet doslidzhennia suchasnoi psykholohii. [Vital and professional self-realization as a subject of study of modern psychology]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*, 9, 1–5 [in Ukrainian].
- Korniiaka, O.M. (2014). Aktualni psykholohichni aspekty profesiinoho samozdiisnennia vykladacha vyshchoi shkoly [Actual psychological aspects of professional self-realization of a teacher of higher education]. *Problemy osvity – Problems of education*, 78 (13), 13–21 [in Ukrainian].
- Korniiaka, O.M. (2015). Psykhofiziologichni zakonmirnosti profesiynoho samozdiysnennya vykladachiv vyshchoyi shkoly [Psychophysiological regularities of professional self-realization of teachers of higher education], *Psykhofiziologichni zakonmirnosti profesiynoho samozdiysnennya osobystosti – Psychophysiological regularities of professional self-realization of personality*, (pp. 157–170). In O.M. Kokun (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/10038/> [in Ukrainian].
- Korniiaka, O.M. (2016). Komunikatyvna kompetentnist yak vyznachalnyy chynnyk profesiynoho samozdiysnennya vykladacha vyshchoyi shkoly [Communicative competence as the determining factor of professional self-realization of a teacher of higher education]. *Aktualni problemy psykholohiyi. Psykhofiziolohiya. Psykholohiya pratsi. Eksperymentalna psykholohiya – Actual problems of psychology. Psychophysiology. Psychology of labor. Experimental psychology*, 6(16), 82–92 [in Ukrainian].
- Lukyna, E.A. (2006). Osobennosti samoosushchestvleniia cheloveka v raznye periody vzroslosti [Features of human self-realization in different periods of adulthood]. *Candidate's thesis*. Sankt-Peterburh [in Russian].
- Petrova, E.A. (1998). *Zhesty v pedahohycheskom protsesse [Testicity in the pedagogical process]*. Moscow: Moskovskoe horodskoe pedahohycheskoe obshchestvo [in Russian].
- Starovoitenko, E.B. (2007). *Kulturnaia psykholohiya lychnosti [Cultural psychology of personality]*. Moscow: Akademicheskyy Proekt; Haudeamus [in Russian].
- Samokhvalova, A.H. (2012). *Delovoe obschenie: sekrety effektivnykh kommunikatsiy [Business communication: the secrets of effective communication]*. (2 ed.). Sankt-Peterburh: Rech [in Russian].
- Fetyskyn, N.P., Kozlov, V.V., & Manuilov, H.M. (2002). *Sotsyalno-psykholohycheskaia dyahnostyka razvytiia lychnosti y mal'kikh hrupp [Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups]*. Moscow: Yzd-vo Ynstytuta Psykhoterapyi [in Russian].
- Orgoványi-Gajdos, J. (2016). Main Features of the Training Programme for Teachers' Professional Development on Problem Solving. *Teachers' Professional Development on Problem Solving*. Sense Publishers, Rotterdam. doi: 10.1007/978-94-6300-711-5_3
- Skaalvik, E.M., & Skaalvik, S. (2017). Still motivated to teach? A study of school context variables, stress and job satisfaction among teachers in senior high school. *Social Psychology of Education*, 20 (1), 15–37. doi: 10.1007/s11218-016-9363-9
- Yoon, K.S., Duncan, T., Lee, S.W.-Y., Scarloss, B., & Shapley, K. (2007). Reviewing the evidence on how teacher professional development affects student achievement. *Issues & Answers Report*, N 033. Washington, DC: U.S.

Department of Education, Institute of Education Sciences, National Center for Education Evaluation and Regional Assistance, Regional Educational Laboratory Southwest.

АНОТАЦІЯ

Актуальність вивчення психологічних особливостей та чинників професійного самоздійснення викладача вищої школи як представника соціономічних професій визначає передусім та обставина, що це одна з ключових постатей у фаховій підготовці і забезпеченні соціального та професійного сходження майбутніх фахівців.

У статті показано, що професійне спілкування, яке традиційно розглядається психологічною наукою як «діяльність у діяльності», – специфічний вид діяльності, або комунікативна (в тому числі мовленнєва) діяльність. Викладач має здійснювати комунікативно-мовленнєву діяльність у всіх сферах своєї роботи: педагогічній, виховній, методичній, організаційній тощо. Така всеохоплююча загальність, тобто присутність діяльності спілкування у всіх видах професійної, науково-педагогічної, діяльності цього фахівця, зумовлює пріоритетність сформованості і розвитку в системі його професійної компетентності передусім комунікативної компетентності як ключового інструмента комунікативної діяльності. Ця діяльність зумовлена потребою розв'язання саме комунікативних завдань, що виникають у процесі фахової взаємодії, а через них – розв'язання власне професійних завдань.

Статистичне опрацювання експериментальних даних та якісна інтерпретація результатів регресійного аналізу дали змогу з'ясувати, що найбільш вираженим предиктором досягнення цими фахівцями високого рівня професійного самоздійснення (загального, внутрішньо-професійного і зовнішньо-професійного) став показник «креативність у сфері ділового спілкування». Таким чином, креативність як здатність до нестандартного розв'язання комунікативних завдань, як прояв творчості у реалізації комунікативно-мовленнєвої складової професійної діяльності, що є за формою педагогічним спілкуванням, визначає найбільшою мірою професійне самоздійснення викладачів вищої школи та реалізацію його внутрішньо- і зовнішньо-професійної форм.

Крім того, внутрішньо-професійне самоздійснення цих фахівців зумовлюється низкою і таких, достатньою мірою виражених, чинників: це ключові критерії комунікативної компетентності – інструментальний критерій, а також (у його складі) «адекватність у сфері ділового спілкування»; мотиваційний критерій і в складі когнітивного критерію «рефлексія ділових комунікацій»; професійна

компетентність – у тому числі креативна, самоосвітня і педагогічна; показники невербальної виразності педагога: «формально-динамічні параметри невербальної поведінки» і «здатність до управління та рефлексії в невербальній поведінці у педагогічному спілкуванні»; «ціннісні орієнтації» й «контактність» і, нарешті, «вміння викладати свої думки».

У свою чергу, **зовнішньопрофесійне самоздійснення** викладачів детермінується такими основними чинниками: «внутрішня професійна мотивація» і «зовнішня позитивна мотивація»; «професійна компетентність» – у тому числі «інформаційна компетентність»; «креативність» (у життєдіяльності); у складі інструментального критерію комунікативної компетентності «адекватність у сфері ділового спілкування», когнітивного критерію – «побудова ефективних комунікативних програм» і мотиваційного критерію – «мотив подолання комунікативних труднощів».

Дослідження показало, що серед найбільш виражених предикторів досягнення викладачем вищої школи високого рівня самоздійснення у професії вирішальне значення мають **комунікативні чинники**, що зумовлено специфікою його професійної діяльності, здійснюваної у формі науково-педагогічного спілкування.

Ключові слова: професійне самоздійснення, регресійний аналіз, чинники самоздійснення, професійна діяльність, професійна і комунікативна компетентність, фахівці науково-педагогічного профілю.

Корниязка Ольга. Коммуникативные факторы профессионального самоосуществления преподавателя высшей школы

АННОТАЦИЯ

Актуальность изучения психологических особенностей и факторов профессионального самоосуществления преподавателя высшей школы как представителя социномических профессий определяет прежде всего то обстоятельство, что это одна из ключевых фигур в профессиональной подготовке и обеспечении социального и профессионального восхождения будущих специалистов.

В статье показано, что профессиональное общение, которое традиционно рассматривается психологической наукой как «деятельность в деятельности», – это специфический вид деятельности, или коммуникативная (в том числе речевая) деятельность. Преподаватель должен осуществлять коммуникативно-речевую деятельность во всех сферах своей работы: педагогической, воспитательной, методической, организационной и т. д. Наличие деятельности общения во всех видах профессиональной, научно-

педагогической, деятельности этого специалиста делает приоритетными сформированность и развитие в системе его профессиональной компетентности прежде всего коммуникативной компетентности как ключевого инструмента коммуникативной деятельности. Эта деятельность определяется потребностью решения именно коммуникативных задач, которые возникают в процессе профессионального взаимодействия, а посредством их – решения собственно профессиональных задач.

Статистическая обработка экспериментальных данных и качественная интерпретация результатов регрессионного анализа позволили определить, что наиболее выраженным предиктором достижения этими специалистами высокого уровня профессионального самоосуществления (общего, внутривнутрипрофессионального и внешнепрофессионального) стал показатель «креативность в сфере делового общения». Таким образом, креативность как способность к нестандартному решению коммуникативных задач, как проявление творчества в реализации коммуникативно-речевой составляющей профессиональной деятельности, которая по форме является педагогическим общением, определяет в наибольшей степени профессиональное самоосуществление преподавателей высшей школы и реализацию его внутривнутрипрофессиональной и внешнепрофессиональной форм.

Кроме того, **внутрипрофессиональное самоосуществление** этих специалистов определяется рядом и таких, в достаточной степени выраженных, факторов: это ключевые критерии коммуникативной компетентности – инструментальный критерий, а также (в его составе) «адекватность в сфере делового общения»; мотивационный критерий и в составе когнитивного критерия «рефлексия деловых коммуникаций»; профессиональная компетентность – в том числе креативная, самообразовательная и педагогическая; показатели невербальной выразительности педагога: «формально-динамические параметры невербального поведения» и «способность к управлению и рефлексии в невербальном поведении в педагогическом общении»; «ценностные ориентации» и «контактность», а также «умение излагать свои мысли».

В свою очередь, **внешнепрофессиональное самоосуществление** преподавателей детерминируется такими основными факторами: «внутренняя профессиональная мотивация» и «внешняя положительная мотивация»; «профессиональная компетентность» – в том числе «информационная компетентность»; «креативность» (в жизнедеятельности); в составе инструментального критерия коммуникативной компетентности «адекватность в сфере делового общения», когнитивного критерия – «построение эффективных

коммуникативных программ» и мотивационного критерия – «мотив преодоления коммуникативных трудностей».

Исследование показало, что среди наиболее выраженных предикторов достижения преподавателем высшей школы высокого уровня самоосуществления в профессии решающее значение имеют **коммуникативные факторы**, что связано со спецификой его профессиональной деятельности, осуществляемой в форме научно-педагогического общения.

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление, регрессионный анализ, факторы самоосуществления, профессиональная деятельность, профессиональная и коммуникативная компетентность, профессионалы научно-педагогического профиля.

